

Soestdijk, een vorstelijk decor

Corjan van der Peet

Paleis Soestdijk, in het landelijke Baarn, was gedurende vele decennia van de 20^e eeuw een van de iconen van het Nederlandse staatsbestel. Het gebouw kreeg die rol omdat het de belangrijkste residentie was van het koninklijk paar Juliana en Bernhard -met hun opgroeiende vier kinderen. En dat juist in een tijd dat visuele media als bioscoopfilm en televisie het representatieve gebouw bij een breed publiek konden introduceren. Dit 20e-eeuwse 'mediabeeld' van het paleis bestaat uit een witte wereld die de meesten alleen als een decorgevel voor ontvangsten, verjaardagsdefilés en dergelijke ervoeren. Hoe het complex nu werkelijk is opgebouwd en hoe het interieur is vormgegeven was tot 2006 voor het grote publiek onduidelijk. Ook was er nauwelijks een idee van het karakter en de omvang van de om het huis gelegen tuinen, bossen en andere bij deze buitenplaats horende landerijen met hun bijgebouwen. Paleis Soestdijk zoals het zich nu voordoet, is op hoofdlijnen een vroeg 19de-eeuwse creatie naar ontwerp van een van de belangrijkste Nederlandse architecten van dat moment: Jan de Greef. De kern van het gebouw is echter een 17de-eeuws huis, een van de oude residenties van de Oranjes. Het voorliggende artikel zal in vogelvlucht inzicht geven in de geschiedenis van het huis, met een sterke nadruk op het gebruik ervan als representatiemiddel voor zijn gebruikers: de Oranjes maar ook, vlak voor de transformaties van Jan de Greef, de Bonapartes. Het basismateriaal voor deze tekst werd in 2005 door de auteur verzameld in het kader van een vooronderzoek, binnen de Rijksgebouwendienst, naar de bouw- en gebruikers van het paleis.¹ Het onderzoek was onderdeel van de voorbereidingen voor de tijdelijke openstelling voor het publiek na het overlijden van de laatste bewoners. Aanvullende informatie is dankbaar ontleend aan een diepgravend onderzoek door bureau BBA te Utrecht.² Incidenteel zal naar dat rapport worden verwezen.

Voorgeschiedenis: het huis van Cornelis de Graeff

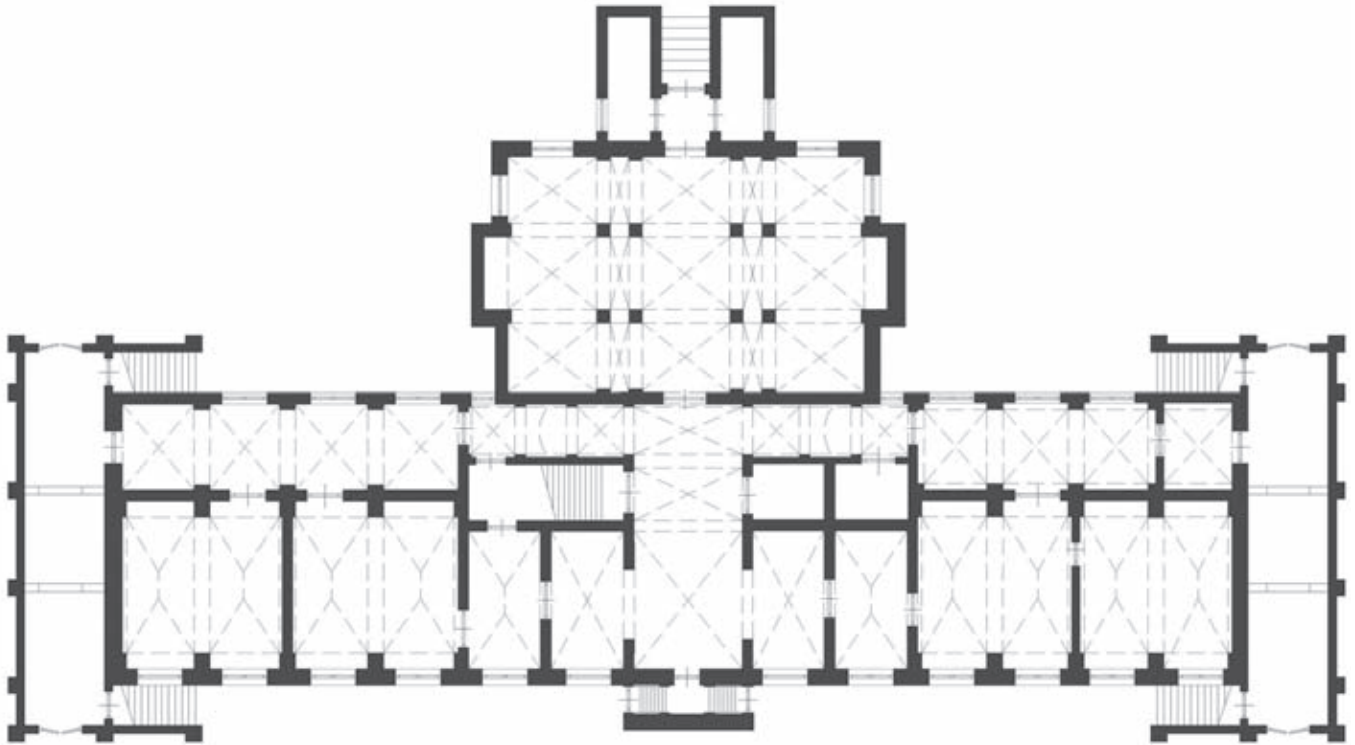
Het al bestaande corps de logis dat De Greef twee eeuwen geleden als uitgangspunt voor zijn ontwerp nam, was grotendeels een 17de-eeuws gebouw, waarmee de Oranjes al sinds 1674 een band hadden. De naam Soestdijk is zelfs ouder en verwijst naar een in de late 14de eeuw aangelegde weg ('dijk') door het vaak moeilijk doorgankelijke veenland van het dorp Soest naar het Huis ter Eem, een van de bezittingen van de Utrechtse vorst-bischoep.³ In de 17de eeuw werd deze streek meer en meer ontgon-

nen en in cultuur gebracht en werden hier door de nieuwe rijken van de jonge Republiek, vooral Amsterdammers, buitenplaatsen gesticht. In de directe omgeving ontstonden zo onder meer Pijnenburg, De Eult (tegenover Soestdijk, waar nu het *Baarnse Bos* ligt) en Eikendaal.

In het midden van de 17de eeuw verwierf ook de Amsterdamse burgemeester Cornelis de Graeff hier belangen om een bij zijn maatschappelijke positie horende representatieve buitenplaats te stichten. Zo kocht hij in 1738 gronden in 'De Eult'. In die tijd liet hij aan de Soestdijk ook een hofstede bouwen of kocht een reeds kort bestaande. Behalve het hoofdgebouw kwamen op het al snel zo'n kleine 50 hectare grote terrein ook de noodzakelijke bijgebouwen. Over dit oude huis is tot op heden niets met zekerheid bekend. Als architect wordt in de literatuur zowel de naam van Vingbooms als die van Van Campen genoemd, maar dit zijn slechts gissingen.⁴ Hoewel de afgelopen jaren uitgebreid is gezocht naar concrete aanwijzingen, kunnen op dit moment lang bestaande vermoedens dat de kern van het huidige paleis nog bestaat uit het huis van De Graeff noch bevestigd noch definitief ontkend worden. Onderzoek tijdens toekomstige werkzaamheden aan het gebouw zou bouwsporen aan het licht kunnen brengen die mogelijk definitief uitsluitsel geven. Misschien is het huis dat op een schilderij met een familieportret van De Graeff terug te vinden is (Jacob van Ruysdael en Thomas de Keyser, National Gallery Dublin) het toenmalige Soestdijk. Het zou dan kunnen gaan over de gehele vijf traveeën brede middenzone van het huidige corps de logis, met uitzondering van pas later in de 17de eeuw gerealiseerde zaaluitbouw aan de achterzijde. De hoofdopzet was dan die van een huis met twee bouwlagen boven een souterrain. De indeling van de huidige kelder (afb. 1) zou nog uit die tijd afkomstig kunnen zijn.⁵ Het in elk geval al in de late 17de-eeuwse opzet aanwezige trappenhuis, aan de linkerkant van de middenas, kan onder De Graeff al op de huidige plaats aanwezig zijn geweest. Dit trappenhuis is dan voor een huis van een dergelijke omvang wel wat ruim van opzet.

Het 17de-eeuwse huis. Stadhouder Willem III

In 1672, het *Rampjaar*, werd de Republiek door haast al haar buurlanden aangevallen en ging bijna ten onder. In belangrijke gewesten als Holland, Zeeland, Gelder en Utrecht, was door de Staten in de voorafgaande jaren, na de vroege dood

Afb. 1. Corps de logis, plattegrond eind 17de eeuw, met links en rechts de galerijen langs de grachten (tekening B. J. van Rijn, Rijksgebouwendienst)

van prins Willem II in 1650, geen nieuwe stadhouder meer aangesteld. Men was een dergelijke functionaris als bedreiging voor de macht van de regentenstand gaan ervaren. Het enige kind van Willem II werd overigens pas enige weken na de dood van zijn vader geboren. Deze ambteloze jonge prins en zijn ambitieuze medestanders grepen in de crisissituatie van 1672 hun kans en ‘Willem III’ werd stadhouder van de belangrijkste gewesten en opperbevelhebber van de hele Republiek. Het land was voor het grootste deel bezet door troepen van Frankrijk en Münster, ook de provincie Utrecht. In 1673 waren echter onder Willems leiding de Fransen verdreven. Nu hij door de Utrechtse Staten als stadhouder was aangesteld zocht hij ook in dit gewest een goed, representatief buitenverblijf om zijn politieke macht ten opzichte van die Utrechtse Staten stevig, duidelijk en blijvend te etaleren. Dat werd Soestdijk.

Willem kocht het in 1674 van Jacob de Graeff (zoon van Cornelis) en breidde het 48 hectare grote gebied (waar hij zich ook in zijn grote passie, het jagen, kon uitleven) in hetzelfde jaar al uit met het buiten Eyckendal. De erop volgende jaren werden er in totaal nog zo’n 200 ha bijgekocht. Andere aankopen volgden, onder meer percelen aan de overzijde van de Amsterdamsestraatweg, voor de aanleg van de Grote Allee die in de vroege 19de eeuw visueel zou worden afgesloten door de gedenknaald. De door hem nu sterk gecontroleerde Staten schonken ‘uit dankbaarheid’ aan de stadhouder onder meer de hoge, middelbare en lage heerlijkheden van Soest,

Baarn, Eembrugge en, later, van beide Eemnessen.⁶ De kern van dit grote gebied bleef het huis Soestdijk dat van 1675 tot 1678 werd herbouwd (dan wel getransformeerd en aanzienlijk vergroot) naar een ontwerp van Maurits Post.

Zoals reeds gemeld, is er nog steeds niet helemaal duidelijk of het corps de logis van Post een oudere kern in zich heeft. Dat laatste zou men wel kunnen vermoeden indien men naar de plattegrondopbouw van het geheel kijkt (afb. 1). De maatvoeringen in het centrale deel van het corps de logis wijken immers op veel punten af van die in de bouwdelen die er links, rechts en achter zijn gelegen. En de aansluiting van de achteraanbouw, de grote feestzaal, op de achtergevel van het centrale deel lijkt qua plattegrond en gevelopbouw wat geforceerd. Maar bij een analyse van de aansluitingen van de oude gevels –op souterrainniveau is het schoon metselwerk op één punt nog zichtbaar– blijkt juist niet overtuigend aan te tonen dat in twee fasen gewerkt is. De oude kap van het voorste centrale deel van het corps de logis is niet meer te onderzoeken op bouwsporen of te dateren elementen. Ze werd in de jaren 1970 jammer genoeg zonder documentatie gesloopt en door een moderne constructie vervangen. Nader onderzoek in de toekomst blijft dus noodzakelijk.

Maurits Post (1645-1677) was de zoon van de bekendere Pieter Post. Hij had zijn opleiding bij zijn vader gehad en vooral gewerkt voor Johan Maurits van Nassau-Siegen in Kleef, Den Haag en Siegen. In 1670 werd Maurits Post hofarchitect van de toen nog niet als stadhouder opererende Willem III. De

opdracht in Soestdijk zou hij niet afmaken: hij stierf jong in 1677, een jaar voor de oplevering. Naar de architectuuropvattingen van dat moment werd het exterieur van het gebouw, met zijn baksteengevels in schoon werk, strak en sober. Lijsten en pilasters werden uitgevoerd in zandsteen, pleisterwerk op baksteen of hout, allemaal in zandsteenkleur geschilderd, evenals de kozijnen.⁷ Hoewel de gevels in de vroege 19de eeuw zijn gepleisterd en op punten zijn gewijzigd, terwijl ook de omvang van de vensters op veel plaatsen groter werd, is de oude opzet nu nog steeds goed herkenbaar.

Het interieur was rijk van karakter, een kleine maar werkelijk representatieve ‘buitenresidentie’ voor de nieuwe stadhouder van Utrecht. En dit temidden van buitenplaatsen van de machtige Amsterdamse regenten die in zekere zin door de verwikkelingen van het Rampjaar door Willem III op een lager plan waren gezet. Aan de inrichting werkten topkunstenaars mee als Gerard de Laresse en Melchior d’Hondecoeter. Door een brede entree kwam men in een ruime hal waar de wanden en het plafond met jachttafereelen van d’Hondecoeter waren opgeluisterd. Het plafondstuk bevindt zich overigens nog in het paleis, maar sinds de vroege 19de eeuw in de zogenoemde Jachtkamer op de eerste etage aan de voorzijde van het gebouw. Achter in de hal lag links de grote trap naar de verdieping en rechtdoor de grote zaal met een in 1815 verdwenen beschilderd houten gewelf.⁸

Voor zover bekend, zijn geen afbeeldingen bewaard gebleven van het interieur van deze statusrijke zaal, die via een nog bestaande trappartij toegang gaf tot de destijds formele tuinaanleg. Uit de opbouw wordt echter duidelijk dat het om een rijk versierde ruimte ging. Uit de constructie van de eronder gelegen ruimte in het souterrain en van de kap van dit bouwdeel is wel het een en ander te reconstrueren. Tegen de voor- en achterwanden waren centraal tweemaal twee pilasters te vinden, tegen beide zijwanden twee enkele pilasters. Deze geleiding liep door in een houten tongewelf, dat en stuk hoger lag dan de huidige overwelling. Hoe in de eerste opzet verwarmingsmogelijkheden waren uitgevoerd is onduidelijk. Prenten uit 1695 tonen een centrale schoorsteen, maar voor een slepen van rookkanalen in de kap vanuit stookplaatsen lijkt weinig plaats geweest te zijn.⁹

Aan de voorzijde van het corps de logis kwam links het appartement van de stadhouder en rechts dat van de Engelse prinses Mary Stuart waarmee Willem in 1677 was getrouwd. Mary kreeg het stausrijkere rechterdeel: zij was een Engelse prinses met aanspraken op de troon (die uiteindelijk ook werkelijkheid werden bij de *Glorious Revolution*).

Uiterst links en rechts aan het gebouw waren erkers uitgebouwd die aan voor- en achterzijde op bel-etageniveau uitkwamen op een kleine bordessen. Deze stonden weer via trappen met de tuinen van het huis in verbinding. Op de kopse kanten rezen de bordesmuuren op uit grachten ter weerszijden van het huis, dat met de toepassing van dat water een extra statusrijke uitstraling gekregen had (afb. 2). Aan de voor- en achterzijde van de bordessen kwamen op maaiveldniveau dan weer de entrees tot het souterrain.¹⁰ Dat souterrain werd deels gebruikt als dienstruimte, maar met name de ruimte

Afb. 2. Gezicht vanuit het noorden. Gravure uit G. Valck, *Vues et perspectives de Loo, Honslardyck et Soestdyck (etc.)* (Den Haag, Koninklijk Huisarchief)

onder de grote zaal aan de achterzijde van het huis had een statusrijker functie. De sinds de 20^e eeuw door tussenwanden niet meer te ervaren kelderzaal met gekoppelde pijlers, pilasters en gewelven en met een ruime opgang naar de tuin, lijkt een voor speciale gelegenheden ontworpen zogenoemde *sala terrana*, een feestzaal te zijn geweest. Op de eerste etage hadden boven Willems appartement vertrouwelingen van de prins als Huygens en Bentinck hun kamers. Boven Mary woonden hofdames.¹¹ Hoewel ruimtelijk aangetaast door 20e-eeuwse tussenwanden in het achterhuis, is het prachtige 17de-eeuwse souterrain anno 2010 inclusief zijn gewelven nog uitstekend bewaard gebleven. Overigens: ook de hoofdindeling van de bovenliggende etages gaat nog op de tijd van Willem en Mary terug. De zolders herbergden het personeel.

De tuinen en ook andere onderdelen van het landschap werden opnieuw aangepakt, waarbij Maurits Post ook de belangrijkste ontwerper geweest lijkt te zijn. Er verschenen diverse bijgebouwen, waaronder een curieuze wind- en rosmolen ten behoeve van de watervoorziening van de fonteinen. Dit bouwwerk (niet van Post maar van Willem Meesters) is in de 19de eeuw door architect Lucas Ebersson verbouwd tot de nog bestaande watertoren.¹² Opvallend waren uiteraard ook de twee haaks op het hoofdgebouw gepositioneerde voorgebouwen die wel naar ontwerp van Post werden gebouwd, onder meer ten behoeve van de huisvesting van personeel. Verder waren hier keukens, stallen, koetshuis etc. te vinden.¹³

De Oranjes na de Koning-Stadhouder

Willem III, die na de bestijging van de Britse koningstroon in 1688 steeds minder in Nederland kwam, stierf in 1702 kinderloos. Zijn vrouw was al eerder overleden. Er brak nu een enorme strijd over de erfenis los tussen zijn twee verre achterneven Johan Willem Friso van Nassau, stadhouder van Friesland, en

Frederik I, koning van Pruisen. Pas in de jaren 1730 kwam er een definitieve schikking maar Soestdijk werd al iets eerder toegewezen aan de minderjarige zoon van de ondertussen (1711) ook al weer overleden prins Johan Willem Friso, Willem IV.

In het westen en midden van de Republiek hadden de Staten na de dood van Willem III opgelucht het stadhouderschap weer afgeschaft, zodat de Friese tak van de familie ook op dit front tegenslag moest ervaren. Toch werd er door de weduwe van Johan Willem Friso, Maria Louise, veel energie gestoken in activiteiten om zowel de erfenis als het stadhouderschap voor haar jonge zoon veilig te stellen. Soestdijk werd vanaf de jaren 1710 een tijdlang een van de belangrijkste residenties van de Oranjes in het midden van de Republiek. Pas in 1749 werd Willem IV stadhouder in gewesten als Holland en Utrecht. Er zijn uit die periode voor het huis Soestdijk geen bouwkundige wijzigingen van belang bekend. De tuinen werden wel aangepakt (door Daniël Marot, later nog door Van Stolk) en de dienstgebouwen op het voorplein werden gedeeltelijk verbouwd tot woonruimte voor de hofhouding.¹⁴

Willem IV stierf relatief jong, zodat zijn weduwe Anna tijdens de minderjarigheid van hun zoon Willem V nog lange tijd als eigenaresse van Soestdijk optrad. Ook Anna kwam graag op Soestdijk en kocht veel gronden aan, zoals het buiten 'De Eult' aan de overzijde van de Straatweg.¹⁵ De verschillende delen van het hoofdgebouw hadden in deze jaren nog globaal dezelfde indeling en hetzelfde gebruik als in de tijd van Willem en Mary. Al zal de losse inrichting wel op veel punten gewijzigd zijn geweest. Willem V had de vertrekken van Willem III links van de entree op de beletage, zijn moeder die van Mary aan de rechterkant. De eerste ruimte vanaf de hal (nu Leuvenzaal) was haar audiëntiezaal.¹⁶ Op de eerste etage verbleven als vanouds de leden van de hofhouding. Op deze verdieping was in de late 18de eeuw ook een gebedsruimte aanwezig, waarschijnlijk op de plaats van de huidige Jachtkamer boven de hoofdentree.

Grote veranderingen deden zich onder Willem V vooral voor in de tuinen, zowel die van De Eult als die van het oude Soestdijk; langzaam werd de uit Engeland geïmporteerde landschapsstijl geïntroduceerd, waar de stadhouderlijk architect Philips Schonk voor werd ingezet. Maar terwijl huis en terreinen liefdevol werden onderhouden, verkruidde langzaam de positie van de stadhouder en het hele oude staatsbestel van de Republiek. Wat uiteindelijk resulteerde in een vernederende vlucht van de Oranjes uit Nederland in 1795.

Revolutie en Bonaparte

In 1794-'95 overrompelden revolutionaire Franse troepen de Republiek der Zeven Provinciën, een land dat al decennia in politieke beweging was. Bij brede lagen van de bevolking was de steun weggevallen voor de Oranjes en hun steeds meer op een vorstelijk bestuur lijkend stadhouderschap.

Nederlandse revolutionairen riepen de 'Bataafse Republiek' uit waarin geen plaats was voor vorsten en stadhouders. De Franse regering zei als bevrijder te zijn gekomen in plaats van als bezetter (wat maar de halve waarheid zou blijken te zijn). Parijs con-

fisqueerde als buit alle eigendommen van de familie en schonk ze voor een deel aan het Nederlandse volk. Zo ook paleizen, kastelen en buitenplaatsen als Huis Ten Bosch, Het Loo, Noordeinde, het kasteel van Breda en Soestdijk.¹⁷

Het direct teruglopende onderhoud aan de tuinen en bossen leidde tot verwaarlozing. De gebouwen werden leeggehaald en een deel van de kunstcollectie kwam uiteindelijk terecht bij instellingen als het in 1800 gestichte Rijksmuseum (toen in Huis Ten Bosch in Den Haag).

Het Huis Soestdijk werd door de in 1795 opgerichte Nationale dienst der Domeinen in 1799 te huur aangeboden, waarna er een wat matig renderend logement in werd gehuisvest, dat geleidelijk afgleed naar het niveau van een soldatenherberg voor in Nederland gestationeerde Franse militairen.

Een geluk voor het complex was het feit dat Nederland in 1806 een vorst kreeg, Lodewijk Napoleon. Hij wilde overal in zijn nieuwe land paleizen en landhuizen inrichten om nadrukkelijk voor het volk zichtbaar te kunnen zijn in representatieve residenties in de provinciehoofdsteden en op het platteland. Er was bij dat alles een duidelijke tendens aanwezig om na ruim tien jaar afwezigheid van de Oranjes een vorm van restauratie van oude structuren terug te brengen in de samenleving. Daarom ook trok de koning in vele oude Oranje-residenties; en ook in Soestdijk, dat hij in 1806 als koninklijk bezit onder zich nam, hoewel het gebouw naar de smaak van menige Franse hoveling totaal verouderd en oncomfortabel was. Lodewijks *Architect des Konings* (Rijksbouwmeester) Jean Thomas Thibault belaste een van zijn assistent-bouwmeesters, Jan David Zocher sr, met de opgave het huis te renoveren. Zocher voorzag het huis van moderne, grotere empirevensters, liet de gevels bepleisteren en zandsteengeel schilderen en voerde een bescheiden renovatie van het interieur uit. Hij voegde aan de achterzijde, ter weerszijden van de grote zaal, twee ruimten toe, links een bibliotheek, rechts een kapel.¹⁸

Volgens de tradities van het gebouw werden de ruimtes links van de hoofdentree het appartement van de mannelijke hoofdbewoner, nu dus de koning. Rechts kwam echter niet het appartement van koningin Hortense. Hier kwamen nu onder andere de officierssalon en de eetzaal (nu Leuvenzaal en Waterloozaal). Hortense en de twee prinses (de in 1810 nog 'een-weekse' Nederlandse koning Lodewijk II en zijn broertje, de latere Franse keizer Napoleon III) kregen hun vertrekken op de eerste verdieping. In 1810 vluchtte Lodewijk Napoleon voor zijn broer Napoleon I en enkele dagen later werd Nederland een onderdeel van het Franse Keizerrijk. Het huis Soestdijk werd nu één van Napoleons vele residenties doch werd nauwelijks gebruikt. Maar in 1813, toen de Fransen het land uit vluchtten - en de zoon van de laatste stadhouder als soeverein vorst Willem I de Nederlandse troon besteeg - kwam het complex al snel opnieuw in beeld als belangrijk vorstelijk verblijf, nu weer van de Oranjes.

Het nieuwe Soestdijk. Een geschenk voor de prins van Oranje

In 1814 leek Napoleon definitief verslagen en hij werd verbannen naar het eiland Elba. Een jaar later al wist hij echter de macht in Frankrijk weer te grijpen. Met een grote legermacht rukte hij op naar het noorden, het huidige België, om

daar met de geallieerde tegenstanders als Engeland, Nederland en Pruisen strijd te leveren. Door militaire operaties bij Quatre Bras en uiteindelijk Waterloo werd de keizer definitief verslagen. Aanvoerder van de Nederlandse troepen was de zoon van vorst Willem I, de prins van Oranje. Door de Nederlandse regering werden later dat jaar aan de prins uit dankbaarheid twee zomerverblijven ten geschenke gegeven: een in Tervuren bij Brussel (1815-1830 was België deel van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden) en een in Soestdijk. Dat laatste complex zou stevig worden uitgebreid en de oudbouw zou worden getransformeerd naar de modernste smaak (afb. 3).

Behalve de functie van kroonprinselijke zomerresidentie in de Noordelijke Provinciën, zou Soestdijk ook een publiek monument voor de herstelde Oranjedynastie worden. Daarom werd door de regering vastgesteld dat er ook voor de juist als koning ingehuldigde Willem I en diens vrouw en voor de zuster en broer van de kroonprins, Marianne en Frederik, appartementen in het complex moesten komen. Met de architectonische opgave werd Jan de Greef belast, een bekende bouwmeester, die behalve als particulier ontwerper ook actief was als architect binnen Rijkswaterstaat. Van 1816-1819 was een eveneens begaafde collega van De Greef, Zeger Reijers, met de dagelijkse leiding op Soestdijk belast. De Greef en Reijers hadden in de tijd van Lodewijk Napoleon studies kunnen volgen in Frankrijk, als uitvloeisel van het bruisende cultuurbeleid van Nederlands eerste koning. In Parijs waren zij duidelijk beïnvloed geraakt door de theorieën van Frankrijks belangrijkste architecten uit die tijd, Ledoux, Boullée en Durand. Vooral voor Durand waren strengheid, soberheid en functionaliteit belangrijke uitgangspunten, met name bij de aanpak van stedenbouwkundige en logistieke opzet en van buitenarchitectuur. De interieurs konden, indien passend, van een voorname maar rijke inrichting worden voorzien.

Ook bij Soestdijk zijn deze ideeën terug te vinden. Maar naast een rechtstreekse band met de Parijse architectuurtheorieën werd ook gekeken naar andere bronnen om tot monumentaal ontwerp te komen. De kroonprins was in 1815 verloofd en in

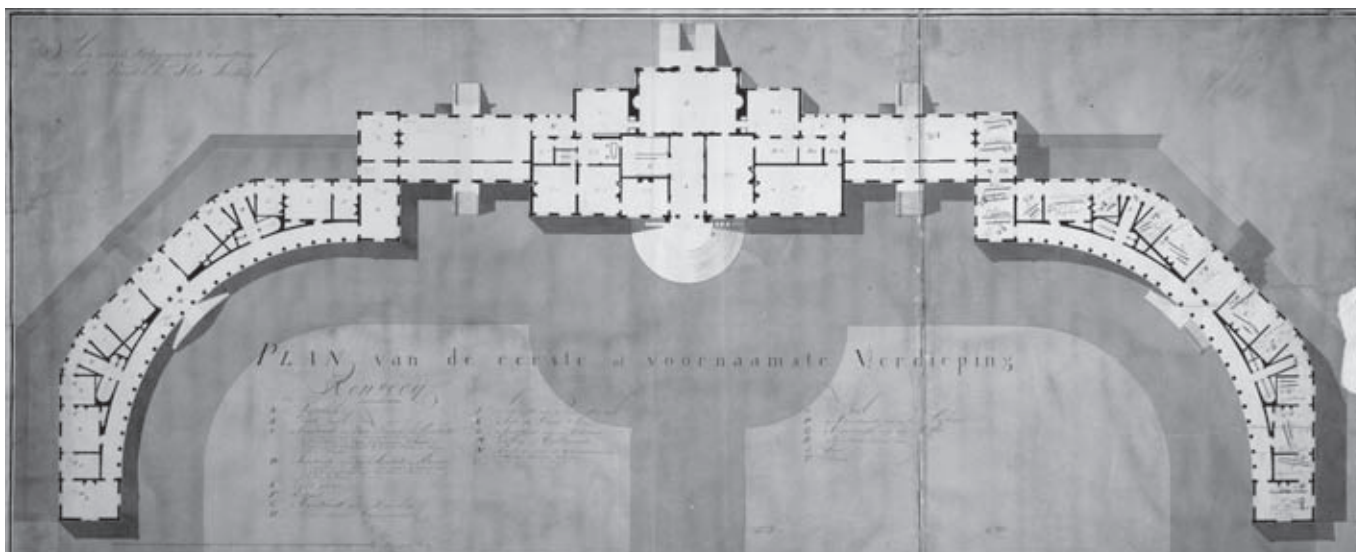
1816 in het huwelijk getreden met de Russische grootvorstin Anna Paulowna, een zuster van de tsaar. Anna groeide in het Sint Petersburgse op in een milieu waarin internationale moderne architectuur in hoog aanzien stond. De Romanovs lieten in en om Sint Petersburg diverse paleizen en buitenplaatsen bouwen door zowel Russische als buitenlandse architecten. Anna bracht een groot deel van haar jeugd door in Pavlovsk, en voornamelijk door de Schotse architect Charles Cameron ontworpen gebouw (1781-'96) dat met zijn gebogen vleugels overeenkomsten vertoonde met het eindresultaat in Soestdijk. Camerons werk heeft neo-palladiaanse trekken, die op enkele punten ook in het Soestdijkse herkenbaar lijken.

De aanlegplannen van De Greef bij de tuin vóór Soestdijk refereerde overigens nog eens extra aan de situatie in Pavlovsk: de gebogen lijnen van de nieuwe vleugels in Baarn werden aan de zijde van de Amsterdamse Straatweg gespiegeld herhaald in het padenpatroon. Zij lijken zo te hebben verwezen naar de in Rusland aanwezige gebogen bebouwing die de zijvleugels van het hoofdgebouw daar 'weerspiegelden'.¹⁹

Voor de aanleg van een nieuwe tuin en een nieuw park in landschappelijke stijl achter het huis werd Zoicher sr ingeschakeld, die na zijn dood in 1817 door zijn zoon Jan David Zoicher jr werd opgevolgd. Een van diens assistenten was Samuel van Lunteren. De persoonlijke invloed van de toekomstige hoofdbewoner, de prins van Oranje (en latere Willem II) op het ontwerp is moeilijk traceerbaar, maar is plausibel. Willem en zijn broer en zuster, Frederik en Marianne, waren tijdens hun leven zeer betrokken bij zaken als architectuur en beeldende kunst. Willem was in het nieuwe koninkrijk vooral bezig met grote bouwprojecten in en om de belangrijkste stad van het land, Brussel. Het zusterspaleis van Soestdijk, Tervuren, werd door zijn eigen, persoonlijke architect, Charles Vander Straeten gebouwd, evenals de kroonprinselijke stadsresidentie (nu Academiënspaleis) naast het koninklijk paleis aan het Park in Brussel zelf. Vander Straeten ontwierp overigens ook het enorme monument 'De Leeuw van Water-

Afb. 3. Gezicht op Soestdijk, 1820. P.J. Goetghebuer, *Choix des Monuments Edifices et Maisons les plus remarquables du Royaume des Pays Bas*, Gent 1820

Afb. 4. Bel-etage van paleis Soestdijk, links de Soester; rechts de Baarnse vleugel (tekening gebaseerd op de tekeningen van De Greef ca 1816 van het Lust-Slot Soestdijk. Den Haag, Nationaal archief, 4.WCA, 5588)

loo' op de plaats waar Willem in 1815 in de slag aan zijn schouder werd verwond. In Den Haag zou Willem later echter zelf als architect gaan optreden, onder meer met zijn fantastische gotische ontwerpen op het landgoed Sorghvliet (niet gerealiseerd, samen met de Brit Ashton) en bij het Paleis Kneuterdijk (op de *Gothische Zaal* na gesloopt).²⁰

Hoe dan ook ontstond in Soestdijk een voor (Noordelijk-) Nederlandse begrippen uitzonderlijk monumentaal complex, qua omvang en uitstraling eigenlijk alleen vergelijkbaar met Paleis Het Loo.²¹ Maar in tegenstelling tot dat gebouw was de Baarnse residentie stedenbouwkundig sterk naar het brede publiek gericht. Het lag als monument voor de dynastie en voor de Held van Waterloo pal aan de openbare weg en zorgde als zodanig letterlijk voor 'decorum' voor de Oranjes. De gevel van de oude en nieuwe bouwdelen werden tot een eenheid gesmeed door bepleistering van de gevelvlakken en een witte verflaag, met architectonische details als lijsten, pilasters e.d. in hardsteen (de nieuwbouw) of hardsteenkleur (de oudbouw).²² Later in de eeuw werd zandsteengeel de dominante toon.

Het publieksgericht zijn moet trouwens ruim worden opgevat. Net als enkele andere paleizen was het representatieve deel van het gebouw, inclusief de woonvertrekken op de begane grond in het corps de logis, in de 19de eeuw een deel van het jaar 'museaal' geopend. De opzet van het nieuwe paleis was gericht op huisvesting voor het kroonprinselijk paar en woonruimte voor de overige familieleden. Ruimtelijk en functioneel werd het een gebouw met vijf hoofddelen (afb. 4). Centraal, in het oude corps de logis, werd het huis voor Anna en Willem ingericht. In nieuwe bouwlichamen direct links en rechts daarvan kwamen gemeenschappelijke voorzieningen voor het complex zoals feestzalen. Daarop aansluitend werden de twee gebogen vleugels gebouwd, die elk drie afzonderlijke appartementen bevatten voor de familie en belangrij-

ke hovelingen.

Elk bouwdeel werd als functioneel autonoom element opgezet, haast als wijken van een kleine stad. Op de hoofdverdieping was geen doorgaande verkeersverbinding aanwezig; de onderlinge communicatie verliep via de vijf buitentrappen aan de voorzijde en, wat de drie middelste bouwdelen betreft, ook aan de achterzijde. Ook binnen de twee gebogen zijvleugels was sprake van autonomie: de toen nog niet beglaasde colonnades waren half open hoofdstraten die via gesloten kleine zijstraten toegang gaven tot de antichambres van de drie appartementen die elke vleugel telde. De onderlinge verbindingen tussen de ruimten vond plaats via een consequent doorgevoerd enfillade-systeem van doorgangen aan de zijde van de achtergevels. Dat systeem, dat zowel inzicht geeft in de totaal andere opvattingen in die tijd over zowel privacy als over de verkeerslogistiek, kwam overigens overal in het complex voor, zelfs in de dienstruimten in de souterrains.

In het bestaande middendeel werd de afwerking en decoratie bijna geheel vernieuwd maar er werd in de functionele en bouwkundige opzet relatief weinig ingegrepen. In de ruimtes links van de entree kwam op de bel-etage het appartement van de Prinses van Oranje, een etage hoger dan van de Prins. De onderlinge verbinding werd gerealiseerd door een weggeverkte trap, die in wezen nog steeds aanwezig is. Op de verdieping rechts van de hal kwamen de kamers voor de vanaf 1817 geboren kinderen, onder wie de latere koning Willem III. De ruimten rechts op de bel-etage werden als onder Lodewijk Napoleon niet meer als appartement gebruikt: hier kwam onder meer de z.g. Waterloozaal, ter herinnering aan de heldendaden 1815 die de Prins van Oranje onder meer het geschenk 'Soestdijk' opleverden. Tijdens de planvorming door De Greef werden deze ruimten overigens ook een poosje toegedacht aan andere leden van de Familie. Tijdens het hele ontwerpproces werd met de huisvesting van de ouders en

Afb. 5. Waterloozaal met Pienemans verheerlijking van de Prins van Oranje bij Quatre Bras. Mary Spencer Warren, Leytonstone London 1896 (Den Haag, Koninklijk Huisarchief)

broer en zuster trouwens voortdurend geschoven. Het lijkt er op dat uiteindelijk van links naar rechts in de Baarnse vleugel Prinses Marianne, Koningin Wilhelmina en Koning Willem I hun appartementen kregen. En in de Soestervleugel twee hofdames, Prins Frederik en de Grootmeesteres. De andere leden van de hofhouding en divers personeel zoals de Russisch-orthodoxe priesters en zangers van Prinses Anna, de Hofarts en een verloskundige kregen kamers op de zolderverdiepingen van corps de logis en zijvleugels.²³

De rijke interieurs van alle ruimten in het hoofdgebouw werden naar de laatste mode vernieuwd, maar ook de grote hal werd totaal herschapen, waarbij de oude hoofdopzet nog wel herkenbaar bleef. De toen nog aanwezige wand- en plafondschilderingen uit de 17de eeuw verdwenen. Enkel twee plafondschilderingen met jachttaferelen van d'Hondecoeter bleven in het huis. Zij werden verhuisd naar de eerste etage aan de voorzijde (hal en Jachtkamer). De voorgevel van het corps de logis werd behalve door een bepleistering en een vergroting van de vensters ook ingrijpend gewijzigd door een nieuwe architectuur van het middenrisaliet op het niveau van bel-etage en eerste verdieping. De toegangstrap met bordes werd eveneens vernieuwd: er ontstond een halfronde trap, die overigens wel geïnspireerd lijkt te zijn door een vroeger halfronde 'terras' op maaiveldniveau op deze plaats. Aan de achterzijde van het huis gebeurde ook het nodige: de achtergevel van de grote zaal werd naar het lijkt totaal herbouwd, mogelijk in verband met verzakkingen. De bodemgesteldheid van het terrein is niet overal optimaal, iets waar De Greef bij de bouw van de uitbreiding ook mee te kampen kreeg. De feestzaal zelf werd totaal getransformeerd en kreeg een zeer statusrijke uitmontering (afb. 6). Het nieuwe tongewelf kwam daarbij lager te liggen dan het oude gewelf, waarvan de kapconstructie wel behouden bleef. Interessant is het gegeven dat de *sala terrana* in het souterrain onder de feestzaal, inclusief de 17de-eeuwse trap naar de tuin, door De Greef als fraaie open ruim-

Afb. 6. Grote of Stuczaal (ruimte 105) omstreeks 1915. H.M. Werner, *Het Koninklijk Paleis te Soestdijk*, p. 140 (Den Haag, Koninklijk Huisarchief)

te werd gehandhaafd. In deze vorm bleef het paleis geruime tijd bestaan. Na het verlies van de Zuidelijke Nederlanden bij de Belgische Opstand van 1830, bleef het nog een tijdje de enige formele zomerresidentie van de prins en prinses: Tervuren bij Brussel was immers verloren geraakt. Overigens zou de inboedel van dat paleis wel voor een groot deel in Soestdijk terecht komen.

Anna Paulowna's 'Witwensitz'

In 1840 trad Willem I af en werd de Prins van Oranje Koning Willem II. Omdat de oude koning zich terugtrok op Het Loo, bleef Soestdijk een statusrijke positie binnen het koninkrijk houden als één van de residenties van de regerende vorst. Maar Willem II overleed al in 1849, waarna de eigendom overging op zijn weduwe Anna. Hoewel zij ook andere huizen ter beschikking had, werd er toch al snel gekozen voor Soestdijk als hoofdwooning. Zij zou er begin jaren 1850 een klein maar zeer representatief monument voor haar man en het voorgeslacht van hem en haarzelf van maken. Anna nam daarmee afscheid van het concept van een Soestdijk als 'familie-residentie' voor het hele Koninklijke Huis.

De Waterloo-zaal was al op de verheerlijking van de daden van haar overleden echtgenoot gericht, nu kwam er ook een ruimte die gewijd was aan zijn krijgsverrichtingen tijdens de vergeefse veldtocht tegen de Belgen in 1831: de Leuvenzaal. Roemruchte voorvadersen Maurits en Willem de Zwijger kregen ieder een aan hun leven en daden gewijde ruimte in de verbindingspaviljoens tussen rechte en gebogen delen van de twee nieuwe paleisvleugels van De Greef. In de Baarnse vleugel werd centraal in het vroegere appartement van Anna's schoonmoeder in een z.g. 'stuckamer' (nu de 'Gele Kamer') een ruimte ingericht waarin aandacht werd besteed aan een van Anna's voorouders die ook naar Nederland was getogen: Tsaar Peter de Grote.

Een grotere ingreep, organisatorisch maar ook bouwkundig, was de verhuizing van de koningin-weduwe van de voorzijde van het representatieve en semipublieke corps de logis naar een nieuw, intiem Biedermeier appartement aan de achterzijde van het gebouw. In het rechte deel van de Baarnse vleugel, waar tot dan toe een grote zaal met antichambres en dergelijke aanwezig waren, werd de gang aan de voorzijde van het huis ingericht als de *Galerij Koning Willem II*, met memorabilia gewijd aan de te jong gestorven vorst. Hier achter kwamen door opdeling van de oude zalen antichambre, woon-, slaap- en badvertrekken van de Koningin-weduwe. Een nieuw terras tegen de achtergevel, dat in verbinding werd gebracht met het bordes van de feestzaal, completeerde het nieuwe appartement.²⁴ Ook op diverse andere plaatsen in het huis werd onder Anna gemoderniseerd, bijvoorbeeld door de inrichting van een zogenoemde *Gothische Kamer* (nu Empiresalon, inrichting later verwijderd, nu op Het Loo).

Als eerste architect voor deze verbouwingen werd automatisch teruggevallen op de Architect des Konings, Jan Boon, die iets eerder nog voor Willem II het nieuwe paleis in Tilburg had ontworpen. Maar Boon werd toch al snel gepasseerd. Anna had, net als haar man, ook contacten met andere architecten en uiteindelijk werd de Utrechtse architect Samuel van Lunteren aangesteld om het plan te ontwerpen. Hij zou overigens ook elders op het terrein plannen maken, onder meer voor de nog aanwezige ijskelder in het park. Dat park zelf en de tuinen zelf werden eveneens door Van Lunteren gemoderniseerd; als assistent van Jan David Zocher jr was hij al eerder in die laatste rol bij Soestdijk betrokken geweest. De inrichting en indeling van Anna Paulowna's appartement is bij grootschalige verbouwingen voor Juliana en Bernhard in de jaren 1930 haast geheel verloren geraakt. Maar haar verplaatsing van de meest private familievertrekken naar deze zijvleugel, enigszins teruggetrokken van het centrale deel van het paleis, was wel het uitgangspunt voor diezelfde ingreep van ruim 70 jaar geleden, waarbij voor het kroonprinselijke paar van dat moment op deze locatie een totaal nieuw 'huis' gericht op het park werd ontworpen.

Prins Hendrik 'de Zeevaarder' en Koning Willem III

Nog enkele jaren leefde Anna Paulowna, de voor velen wat geheimzinnige en eigenzinnige Russische grootvorstin, op haar Baarnse paleis, tot haar dood in 1865. Bij de verdeling van de erfenis kwam het huis met zijn tuinen, park en landerijen aan haar zoon Hendrik, op dat moment namens Willem III de Gouverneur van Luxemburg. Omdat Hendrik zich sterk met de Marine en de koopvaardij verbonden voelde, werd hij net als zijn 15de-eeuwse Portugese naamgenoot ook wel *De Zeevaarder* genoemd. Zijn interesse voor overzeese zaken had Hendrik trouwens geen windeieren gelegd. In Nederlands Indië - hij was en bleef de enige Oranje die ooit De Oost bezocht - wist hij door een gewaagde belegging (tinmijnen op Biliton) een dusdanig enorm kapitaal te verdienen, dat hij al snel een van de allerrijkste prinsenvan Europa werd. Veel lijkt er door de aimabele en kunstzinnige Hendrik niet te zijn

aangepast en verbouwd op Soestdijk. Hij conserveerde het appartement van zijn moeder en ging zelf in het vroegere appartement van zijn vader wonen, links van de jachtkamer op de eerste etage. Zijn twee achtereenvolgende echtgenotes woonden in het allereerste appartement van Anna, een etage lager. Het achterste vertrek in zijn moeders 'nieuwe' appartement aan de tuinzijde (jaren 1930 gesloopt) werd mogelijk al in Hendriks tijd een reconstructie van de sterfkamer (1849) van zijn vader in het Tilburgse paleis. Hendrik was ook niet zo vaak in Nederland: zijn Luxemburgse leven eiste hem in aanzienlijke mate op. Daar werd hij als *Landesvater* beschouwd en stak op architectonisch gebied zijn aandacht in de (ver)bouw van Groothertogelijke residenties. Als belegger, grootgrondbezitter en grondexploitant was hij rondom Soestdijk echter uitermate actief: diverse woeste gronden werden in cultuur gebracht, hij was projectontwikkelaar en wist ook de aanleg van de spoorweg Utrecht-Baarn mogelijk te maken om het gebied efficiënter en geriefelijker toegankelijk te maken. De prins overleed echter al veertien jaar na het verkrijgen van Soestdijk, in 1879. Hendrik was kinderloos en een aanzienlijk deel van zijn erfenis ging naar zijn broer Willem III, die daarmee in één klap van zijn grote financiële problemen af was en zelfs veelvoudig miljonair werd. De al bejaarde Willem III bevond zich op dat moment in een cruciale fase van zijn leven. De koning was door excentriek gedrag veel populariteit kwijtgeraakt bij grote delen van de bevolking, zeker bij de middenklassen en de elite. Zijn huwelijk met zijn nicht Sophie, die in 1879 al enkel jaren was overleden, was een mislukking geweest. In het jaar van Hendriks dood waren twee van Willems drie zoons al gestorven en de derde was niet tot regeren in staat. De dynastie dreigde feitelijk uit te sterven en verre Duitse verwanten aasden op de troon. Uiteindelijk trouwde Willem in 1879 met de ruim veertig jaar jongere Emma van Waldeck-Pyrmont. Op 31 augustus 1880 werd het enige kind van Emma en Willem, Wilhelmina, geboren. Hoewel Willem III als buitenverblijf haast steeds bleef kiezen voor Paleis Het Loo, werd door hem en Emma toch opvallend veel aandacht aan hun nieuwe paleis Soestdijk geschonken. In de literatuur wordt aan deze grote inspanning, die bijna twintig jaar duurde, slechts weinig aandacht besteed. Toch ontstond toen naast Het Loo een tweede zeer representatieve buitenresidentie voor de Oranjes. De architect die daarbij werd ingeschakeld was de toenmalige Architect des Konings, Lucas Ebersson, een intimus van Willem en van de bekendste architecten van die jaren. Naast het bouwen van nieuwe dienstgebouwen aan de overzijde van de Amsterdamse Straatweg, verrichte Ebersson diverse werkzaamheden op het terrein achter het paleis. Zo was hij nog tijdens Willems leven verantwoordelijk voor de nieuwbouw van de oranjerie, de wachthuisjes aan de Amsterdamsestraatweg en het ingrijpend verbouwen van de Watertoren in de tuin. Waarschijnlijk was het ook pas in 1892, drie jaar na Eberssons dood voltooid houten chaletje voor de jonge kroonprinses Wilhelmina, van de hand van deze ontwerper.

Ook met het hoofdgebouw zelf hield Ebersson zich bezig. Voor een deel ging het om technische ingrepen als aanpassin-

gen van de kappen, zowel in het nieuwe deel van het huis (met name boven de Witte Eetzaal c.a.) als –waarschijnlijk– in het corps de logis. In de Soestervleugel werden in deze jaren in het souterrain moderne nieuwe keukens gerealiseerd, die enige meters uit de achterrooilijn steken en tevens de onderbouw gingen vormen van een terras op deze plaats (in de 20^e eeuw verder verbreed). Mogelijk zijn bij die bouwcampagne ook de bel-etagevensters aan de achterzijde van dit deel van het paleis verlaagd (en wellicht zelfs van compleet nieuwe kozijnen voorzien) tot op het vloerniveau. En werden op zolderniveau in dit bouwdeel aan de voorzijde kleine rechthoekige vensters aangebracht –die in een latere fase aan de Baarnse zijde zouden worden herhaald. Tot dan toe ontving de zoldergang hier slechts licht via een vlak daklicht ter hoogte van elk diensttrappenhuis. Wellicht is in deze tijd de kleur van de gevels weer veranderd van zandsteengeel in wit. Misschien gebeurde dat ook pas iets later, tijdens de eerste bouwactiviteiten onder Koningin-regentes Emma, in de laatste jaren van de 19de eeuw. Ebersson was ook actief bij het herinrichten van diverse belangrijke interieurs van vorstelijke woon- en slaapvertrekken. Hij was bij Soestdijk betrokken tot aan zijn dood in 1889, een jaar voor het overlijden van Willem III en het begin van het regentschap van Emma. Toen Willem III nog de eigenaar was, werden door hem, net als door zijn broer Hendrik, bij gelegenheid de huiselijke vertrekken van zijn moeder aan de achterzijde van het huis gebruikt. Willem III's formele appartement was te vinden in de ruimtes links van de entree op de bel-etage: de salon d'entrée, salon en slaapkamer. Een etage hoger, waar voordien Willems vader en broer woonden, werden de vertrekken voor de jonge prinses Wilhelmina ingericht: een salon, een slaapkamer, een kamer voor een gouvernante en een voor een kindermisje. Emma had op de verdieping ruimtes aan de andere zijde van de middenpartij van het corps de logis: een salon, zitkamer, slaapkamer, badkamer, garderobe en naaikamer.

Emma, Wilhelmina en Hendrik

Na de dood van haar vader, in 1890, werd de tienjarige Wilhelmina Koningin, tot haar achttiende verjaardag onder regentschap van haar moeder. De verbouwingen gingen in deze periode direct verder (afb. 7). Wellicht raakte vanaf het midden van de jaren 1890 de nieuwe Intendant de Koninklijk Paleizen, jhr. Jacob Hoeufft van Velsen, als ontwerper bij het complex betrokken. Hoeufft, oud-Rijksbouwmeester, was ook in andere paleizen actief en ontwierp daarnaast eveneens in opdracht van Emma het Haagse Koninklijk Huisarchief. Meer of minder ingrijpende bouwactiviteiten rond die eeuwwisseling hoorden bij een herstel van het aanzien van het Koninklijk Huis, dat onder Willem III aanzienlijk was geslonken. Zowel aan Noordeinde als Het Loo en Het Oude Loo werd door diverse architecten (Hoeufft, Cornelis Peters, Pierre en Jos Cuypers) gewerkt, terwijl ook de inrichting van de Haagse Ridderzaal tot troonzaal bij Prinsjesdag (Pierre Cuypers en anderen) bijdroeg aan het p.r.-offensief onder Emma

Afb. 7. Salon links-voor in het corps de logis. Oorspronkelijk deel appartement stadhouder Willem III, later veelal salon van volgende bewoners. Huidige inrichting op hoofdlijnen eind 19de eeuw (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Amersfoort, foto XXA)

en haar jonge dochter. Na de dood van haar vader verhuisde Wilhelmina naar diens appartement op de bel-etage, met behoud van ruimtes op de etage erboven. De functies bleven hetzelfde, maar de interieurs werden op veel punten ingrijpend gewijzigd; zeker op de bel-etage is die situatie op hoofdlijnen tot op heden aanwezig. Op de verdieping kwamen naast haar slaapkamer een toiletkamer en een naaikamer. Soestdijk werd in die tijd een meer aandachttrekkend paleis omdat vanaf 1892 Emma het om het andere jaar als zomer- en buitenresidentie ging gebruiken, in afwisseling met Het Loo. Vanaf de troonsbestijging van Wilhelmina in 1898 zou dat zo blijven, tot Emma's dood in 1934. Omdat Wilhelmina als jonge vorstin zowel in de persoonlijke sfeer als bestuurlijk nog jaren sterk op haar moeder bleef steunen, bleef zij tot in de vroege jaren dertig een regelmatige bezoeker van het paleis van de Koningin-weduwe. In 1901 trouwde Wilhelmina met Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, waarna ook op Soestdijk weer een verbouwing volgde om het gebouw aan de nieuwe familiesituatie aan te passen. De veranderingen waren weinig ingrijpend. Voor Hendrik werden op de eerste verdieping kamers ingericht in de ruimte van Willem III naast de slaapkamer van Wilhelmina. Een aangrenzende kamer werd zijn zitkamer, de ruimte ernaast een toiletkamer. Hendrik had toen, opvallend genoeg voor een echtpaar uit een dergelijk vorstelijk milieu, geen aparte slaapkamer: Hij sliep samen met Wilhelmina in haar kamer. Incidenteel werd door

hem ook wel in zijn toiletkamer de nacht alleen doorgebracht. In de zone achter de vertrekken van het vorstelijke paar werden op deze etage richting tuin de sanitaire ruimten gedeeltematig gemoderniseerd. Waar de in 1909 geboren prinses Juliana in die tijd sliep indien zij op Soestdijk verbleef, is nog niet duidelijk. Een bouwkundig en architectonisch bijzondere ingreep was de aanleg van een loopbordes van een nieuwe gang bij deze sanitaire units naar de centrale hal. Deze verbinding, afgescheiden van de oorspronkelijke maat van een bestaande kamer, maakte het onder meer mogelijk om achter de kamers van Hendrik langs rechtstreeks naar de gezamenlijke slaapkamer te komen. Het bordes werd, inclusief reling etc. vormgegeven in de trant van het bestaande werk van Jan de Greef uit de vroege 19de eeuw.²⁵

Ook in de tijd van Emma bleef het appartement van Anna Paulowna aan de achterzijde van het gebouw bestaan, maar de oorspronkelijke meubilering en inrichting ging geleidelijk aan verloren. Ook de *Gothische Kamer* die Anna had laten inrichten werd blijkbaar als te ouderwets gezien en werd in deze jaren van een nieuwe interieurarchitectuur en inrichting voorzien; ze staat sindsdien bekend als de Empiresalon. Over de inrichting en het gebruik van de ruimtes in de gebogen zijvleugels van het paleis in deze tijd is weinig bekend uit de literatuur. De appartementen waren in gebruik bij de hofhouding, als woonruimten en als kantoren. Aan een moderner leef- en werkcomfort op de blijkbaar ook nog intensief gebruikte zolders hierboven werd ook aandacht besteed. Ook in de Baarnse vleugel werd nu voor een betere lichttoetreding op de zolderverdiepingsgang gezorgd door het aanbrengen van rechthoekige vensters in de voorgevel, naar analogie van de al eerder uitgebroken vensters in de Soestervleugel. Omdat het paleis ook buiten het zomerseizoen vaak door Emma werd bewoond werd in het hele gebouw en in het bijzonder de vleugels gewerkt aan een nieuw verwarmingssysteem. En, zeer ingrijpend: de open galerijen van de gebogen vleugels werden van grote schuifpuien voorzien, met enorme glasopervlakken. De galerijen werden daarmee tot (verwarmde) binnenruimten en maakten een verlaten van het enfilade-systeem tijdens het hele jaar mogelijk.

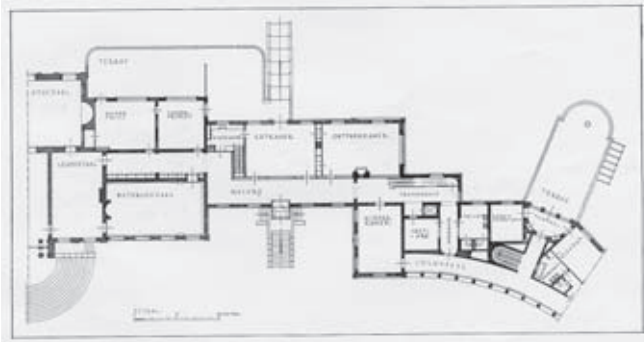
Juliana en Bernhard

In 1934 overleden Hendrik en Emma en werd Juliana 25 jaar. Als enige decennia eerder, was het Nederlandse Koningshuis tot een zeer gering aantal leden gereduceerd. Daar zou redelijk snel verandering in komen. In 1936 werd de verloving bekend gemaakt van Juliana met de Duitse prins Bernhard zur Lippe-Biesterfeld. Het huwelijk werd in 1937 voltrokken. Bernhard was een man van de wereld, die zowel in zijn geboorteland als in de stad waar hij de laatste jaren woonde, Parijs, met een mondaine en moderne levenswijze in aanraking was gekomen, onbekend aan het ingedutte Nederlandse Hof. Voor het jonge bruidspaar werd ook een moderne nieuwe residentie in gereedheid gebracht. Een vleugel van het wat verouderde paleis Soestdijk zou worden verbouwd tot geriefelijk-moderne maar ook statusrijke representatieve nieuwe woning. Wilhelmina, als

eigenaresse, stelde hiervoor de Baarnse vleugel van het gebouw beschikbaar, terwijl met gelden van een zogenoemde 'nationale huldeblijk' een grootscheepse bouwoperatie werd uitgevoerd naar het ontwerp van de bekende architecten A.J. van der Steur en J. de Bie Leuvelink Tjeenk. De laatste was in die tijd ook de architect van de grootschalige restauratie van het Amsterdamse paleis op de Dam. Ook andere instanties en bedrijven droegen bij aan de inrichting, evenals enkele overheden. De kern van het nieuwe huis werd gerealiseerd ter plaatse van het rechte deel van de Baarnse vleugel, pal tegen het corps de logis aan, globaal op de plaats van het vroegere appartement van Koningin-weduwe Anna Paulowna. En in het er direct op aansluitende gebogen deel van de vleugel. Op de voorgevel na werden haast alle muren en gevels boven souterrainniveau gesloopt. Hetzelfde gold voor het interieur van de zolderverdieping in het eerste deel van het gebogen vleugeldeel (afb. 8).

De bouw begon vóór het huwelijk en was in 1937 op hoofdlijnen klaar. Enige aanvullende ingrepen werden daarna uitgevoerd. De Bezettingsjaren en de er op volgende materiaal-schaarste zouden er voor zorgen dat het werk uiteindelijk pas in de jaren 1950 geheel gereed was. In het souterrain van de Baarnse vleugel kwamen moderne keukens en andere huishoudelijke voorzieningen en er werd een lift geïnstalleerd die de verdiepingen met elkaar verbond. Aan de achterzijde werd een moderne bioscoopzaal uitgebouwd, half verzonken in de tuin. Het dak vormde een luxueus terras. Ontsluiting vanaf de bel-etage vond plaats via een bestaand dienstrappenhuis dat uitermate smaakvol werd verbouwd. Op bel-etageniveau kwam een nieuwe entree voor het kroonprinselijk huis op de plaats waar zich al de toegang tot het rechte deel van de vleugel bevond. Hierbij werd de bestaande trap van Jan de Greef uit het begin van de 19de eeuw hergebruikt maar voorzien van moderne detaillering; op het bordes (de z.g. *Familiestoep*) kwam een strak-modern portaal dat echter niet detoneerde met de bestaande classicistische architectuur. Alle vensters en deuren in het verbouwde paleisdeel werden vervangen in stuc en brons, waarbij het oude beeld van de empireramen en -deuren werd nagevolgd. De kap van het rechte deel werd compleet vervangen, de achtergevel verhoogd om meer ruimte te geven in dit voor een woning eigenlijk te kleine bouwdeel. Op de bel-etage kwamen de statusrijke eetkamer en bibliotheek (de feitelijke huiskamer van het gezin, afb. 9). Op de plaats van bestaande ruimtes aan de zijde van de achtertuin kwamen 'zitkamers' voor de prins en de prinses. Beide kamers kregen elk een enorm éénruits vensters waarvan het raam via een motoraandrijving verzinkbaar was. Hierachter kwam een nieuw groot terras.

De zogenoemde Blauwe Gang tussen huisentree en de twee woonkamers werd breder (dieper) dan de vroegere gang op deze plaats en werd aan de rechterzijde verlengd tot achter het gebogen deel van de vleugel, opdat er een statusrijke trap kon worden aangelegd naar de eerste etage. In het gebogen deel kwamen enkele gastenappartementen ('flats') en werkkamers, onder meer een grote in het gebied van de bioscoopzaal. Dit werd na de oorlog een werkkamer van de prins, een uitbreiding van het vroeg-19de-eeuwse halletje op deze plaats

Afb. 8. Tekening woning Juliana en Bernhard, na de verbouwing van 1937, plattegrond begane grond (Bouwkundig Weekblad 1939, no 20, p 215)

in de richting van het bioscoopdakterras. Helemaal rechts in deze vleugel kwam, in het hoekpaviljoen, voor de prins een hypermoderne turnzaal. De nieuwe achtergevel van het rechte deel van de Baarnse vleugel was hoger dan zijn voorganger en bevatte op de eerste etage ook de vensters van de naar het modernste comfort ingerichte slaap- en badkamers van de prins en de prinses, boven de woonkamers. Er kwam ook een derde slaapkamer. Op deze verdieping werd in de kap van het gebogen deel nog ruimte gevonden voor baby- en kinderkamers c.a. en ruimten als een kapsalon. Verderop in de vleugel werden in de loop van de tijd nog een appartement (flat 4) en vernieuwde kamers voor het personeel tot stand gebracht.

In de tuin kwamen een tennispaviljoen annex kleedruimte voor een openluchtzwembad tot stand en, wat later, een speelhuisje-op-schaal voor de vanaf 1938 geboren prinsessen. Het nieuwe huis was (en is gedeeltelijk nog) een bijzonder voorbeeld van de traditionalistisch-moderne architectuur, interieurarchitectuur en kunstnijverheid van Nederland op dat moment. Tot in de kleinste details werd het nieuwe 'gebouw in een gebouw' van een hoogwaardige inrichting voorzien. Als nationaal geschenk, dat in de pers uitgebreid werd beschreven en besproken, was het een 'etalage' van de nationale prestaties op dit gebied. De overige delen van het paleis bleven bijna geheel ongewijzigd. Juliana en Bernhard hadden daar, ook wat betreft de representatieve ruimten van het corps de logis en het rechte deel van de Soestervleugel, geen automatisch gebruiksrecht op. Daar hield Wilhelmina, die daar ook haar eigen ruimtes hield, tot haar dood in 1962 zeer strak aan vast, zelfs na de troonsbestijging van Juliana in 1948.

In de Bezettingsjaren bleef het Duitse bestuursapparaat aanvankelijk uiterst terughoudend optreden jegens alles wat met de eigendommen en rechten van de Oranjes te maken had. Al na ruim een jaar verhardde de situatie en werd bijvoorbeeld ook Soestdijk *de facto* als geconfisqueerd beschouwd. Er zijn plannen bekend voor de vestiging in het buitengebied van het landgoed van een opleidingsinstituut voor de ideologische vorming van jonge nationaal-socialisten, vanuit het afdeling *Siedlung und Bauten* van het *Reichskommissariat* in Den Haag, maar deze zijn in een zeer voorlopige fase blijven steken.²⁶ Het paleis kwam, inclusief de inboedel, de jaren 1940-'45 redelijk ongeschonden door. Met het opgroeien van de

uiteindelijk vier dochters Beatrix, Irene, Margriet en Marijke (Christina) groeide eveneens de behoefte aan meer woonruimte (appartementen/'flats') binnen het paleiscomplex. Ook Juliana's aanvaarding van de troon in 1948 zorgde voor meer behoefte aan kantoorvertrekken en statusrijke logeerappartementen. Geleidelijk aan werden, tot 1962 in overleg met Wilhelmina, meer en meer onderdelen van het paleis in gebruik genomen, waarbij de kern van het corps de logis en aangrenzende stijlkamers echter niet of nauwelijks werden benut.

De verbouwingen in de jaren 1930-'50 waren, hoewel zeer ingrijpend, van een hoog kwalitatief niveau, zowel wat interieurarchitectuur betreft als wat bijbehorende losse inrichting aangaat. De latere ingrepen hebben deze kwaliteit vaak niet; veelal is steeds op concrete, praktische vragen een pragmatisch antwoord gegeven. Rond 1970 werd het onderhoud van het paleis en het terrein een te zware last voor de Koninklijke Familie. Eigenlijk had men recht op diverse paleizen in Rijks-eigendom, die men echter niet of uiterst marginaal gebruikte (Noordeinde, Huis ten Bosch). En in die tijd werd juist gewerkt aan het veranderen van Het Loo in een Rijksmuseum. Daarom nam de Staat in 1971 het gebouw weer in eigendom en beheer over. Als bij de andere paleizen kwam de zorg toen bij de Rijksgebouwendienst. Een van de zaken die toen werd aangepakt was het realiseren van een overdekt zwembad bij het hoofdgebouw. Ontwerper van het kort daarop in de tuin tegen de bioscoopzaal aangebouwde bouwwerk was Rijksgebouwendienst-architect Johan Goudeau.

Verdere ingrepen in het paleis vonden plaats òf door de diensten van het Hof zelf (kleinere zaken) òf door de Rijksgebouwendienst. Aanvankelijk ging men niet altijd verantwoord om met de oude bouwsubstantie. Zo is in de jaren 1970 de door houtrot aangetaste 17de-eeuwse kap van het oudste, centrale deel van het corps de logis zonder documentatie en zonder poging tot restauratie compleet gesloopt. Eenzelfde lot dreigde begin jaren '80 voor delen van de prachtige kap van de laat 17de-eeuwse feestzaal aan de achterzijde van het huis. De spanten op het eerste kapniveau, met de bouwhistorische sporen van het reeds lang verdwenen houten gewelf, waren al verwijderd. Gelukkig kon deze actie uiteindelijk voor een belangrijk deel terug worden gedraaid.²⁷

Afscheid van Oranje

In 2004 stierven kort achter elkaar prinses Juliana en prins Bernhard. Het Koninklijk Huis had daarna geen functie meer voor het paleis Soestdijk. Omdat zeer veel losse voorwerpen zowel historisch als architectonisch met het onroerende aspect van het gebouw verbonden waren, heeft een belangrijk deel van de vaste inboedel al dan niet voorlopig een plaats in het complex behouden.²⁸ Het formele einde van de bewoning van het huis, de tweede keer sinds de komst hier van de Oranjes in de 17de eeuw, was in oktober 2005. Daarmee heeft de familie een huis verlaten dat een zeer grote, soms onderschatte rol in de relatie tussen de Oranjes en Nederland heeft gespeeld. De tijdelijke openstelling voor het publiek van de belangrijkste representatieve ruimtes, sinds 2006, heeft het paleis in de

Afb. 9. De Ontvangkamer of Bibliotheek (zitkamer), resultaat van de verbouwing van 1937. De schildering van Charles Eijck is na een lekkage enkele decennia later verwijderd (Bouwkundig Weekblad nr 20, 1939, p. 219)

aandacht gehouden. De aanpassingen voor deze openstelling werden gerealiseerd naar ontwerpen van Rijksgebouwendienst-architect Marc van Roosmalen. Het zoeken naar een definitieve functie voor het gebouw gaat op dit moment, herfst 2010, onverdroten verder.

Noten

- 1 C.J. van der Peet, 'Voorlopig overzicht van de ontstaans- en gebruiksgeschiedenis'; in: Jan Kamphuis en Corjan van der Peet, *Documentatie en voorlopige waardebeoordeling in kader van Project Bouwhistorisch Vooronderzoek Paleis Soestdijk 2005*. Intern rapport Rijksgebouwendienst, Directie Advies en Architecten. 's-Gravenhage 2005.
- 2 Bureau BBA Utrecht verrichtte het onderzoek in opdracht van de Rijksgebouwendienst. Voor meer gedetailleerde bronverwijzingen dan in voorliggend artikel wordt naar deze rapportage verwezen, die binnenkort digitaal raadpleegbaar zal zijn. Een samenvatting is te vinden in: Ester Vink, *Paleis Soestdijk, cultuurhistorisch beschreven en gewogen*, Den Haag 2009 (Rijksgebouwendienst). Bij de samenstelling van dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van de bijstand van J. Kamphuis en B.J. van Rijn van de Rijksgebouwendienst.
- 3 Een inleidend overzicht van de ontwikkeling van het gebied en het landgoed Soestdijk is te vinden bij: Heimerik Tromp, *Het Koninklijk Paleis Soestdijk historisch gezien*. Amsterdam/Zutphen 1987. Het onderzoek van Bureau BBA Utrecht voegt daar vele interessante nieuwe zaken aan toe.
- 4 Deze voortdurend geuite vermoedens in diverse publicaties komen voort uit de inzet van deze architecten bij veel andere vergelijkbare bouwprojecten in dit gebied van met name Amsterdamse patriciërfamilies.
- 5 Zie o.m. de in schetsmatige reconstructietekeningen aangeduide opvattingen van Koen Ottenheim in Tromp 1987, afb. 112-113.
- 6 Tromp 1987.
- 7 Deze kleuren zijn in 2005 onder oudere afwerkklagen aangetroffen.
- 8 De bij noot 5 genoemde tekeningen naar opmerkingen van Koen Ottenheim geven bij de hogere zones van het gebouw door een klaarblijkelijke tekenfout in de doorsneden niet de juiste opzet aan.
- 9 Tijdens het onderzoek in 2005 werd enige tijd vermoed –op basis van bouwsporen– dat de in elk geval op een prent uit ca. 1695 aanwezige uitbouwen of 'erkers' met stookplaatsen en rookkanalen aan de linker- en rechterzijde van de zaal in de oorspronkelijke opzet van de jaren 1670 nog niet aanwezig waren. Was dat het geval geweest dan zou dat er op duiden dat een eerste opzet niet functioneerde waarna enkele jaren later al een oplossing gevonden werd in ruime nieuwe rookkanalen in de erkers, waarbij, zoals ook nu nog, de rookgasafvoer enigszins verscholen achter het 'zadeldak' van elke 'erker' plaats vond. Nader onderzoek is ook hier nog noodzakelijk bij e.v. verdere ingrepen.
- 10 Een goed beeld van de hoofdopzet van het gebouw (wat de exterieurs betreft) is te vinden op een serie van 16 laat-17de-eeuwse gravures van G. Valck (1651-1726), *Vues et Perspectives de Soestdijk*.
- 11 Tromp 1987.
- 12 Zie ook: M. Stokroos, *Fonteynen in Nederland: historische watervoerende monumenten*. Zutphen 2005.
- 13 Het BBA-rapport gaat ook in op de mogelijkheid van bebouwing op het voorterrein in de tijd van De Graeff.
- 14 Soestdijk werd bewust aangehouden als residentie terwijl in deze tijd meer en meer huizen van de familie achterstallig onderhoud kenden of werden gesloopt, zoals het Huis te Rijswijk en het kasteel van Strijen.
- 15 Bij de verkoop van het landgoed aan de Staat door prinses Juliana in 1971 werd het grootste deel van De Eult jammer genoeg weer afgesplitst van het kerngebied van Soestdijk. Het kwam als 'Baarnse Bos' in beheer bij Staatsbosbeheer. Het kerngebied rond het paleis, inclusief bos en park, kwam daarentegen in beheer bij de Rijksgebouwendienst. Dat gold ook voor de gedenknaald Waterloo / Quatre Bras.
- 16 Tromp 1987.
- 17 Zie voor de nationalisatie van onroerend goed van de Oranjes en de rol van Domeinen en andere nieuwe Rijksdiensten: M.C. van Hövell tot Westerflier-Speyart van Woerden e.a., 'Onwennigheid troef 1795-1850', 'Overzicht', in: Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*. Rotterdam 1995, 27 e.v..
- 18 De zandstenenlijsten en andere architectonische elementen in de gevels kregen nu juist een hardsteenkleur.
- 19 Pierre Jacques Goetghebuer, *Choix des monuments, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas*. Gand (Gent) 1827.

- ²⁰ Zie voor Willem II's bouwactiviteiten daar o.a. Van Hövell tot Westervliet-Speyart van Woerden 1995 en Rob van der Laarses bijdrage in dit themanummer.
- ²¹ Een goed overzicht van de periode Willem II in Soestdijk geeft: P. Rem, *Jan de Greef (1784-1834) en de verbouwing van Soestdijk van 1815-1821*. Doctoraalscriptie Amsterdam 1984-'85. Zie ook: Goetghebuer 1827.
- ²² De bestaande kordonlijsten werden overigens eerst bijgekapt tot een vorm die meer bij de nieuwe lijsten aansluit. Observaties tijdens onderzoek 2005.
- ²³ De bestemmingen zijn voor een belangrijk deel afgeleid uit tekeningen in het Haagse Nationaal Archief, Archief Waterstaat en een tekening uit de collectie van het nationaal Museum Paleis het Loo (met dank aan de Dr P. Rem, Paleis Het Loo). Voor nadere bronverwijzing zie het rapport over Soestdijk van BBA Utrecht –verg. noot 2.
- ²⁴ Zie voor Soestdijk onder Anna Paulowna: M.B.W. Broekema, *De inrichting van Soestdijk ten tijde van Willem II en Anna Paulowna, 1815-1921 en 1850-1851*. Doctoraalscriptie Leiden 1984.
- ²⁵ De informatie over de kamerindelingen is afkomstig uit: Paul Rem, notities t.b.v. het bouwhistorisch onderzoek Paleis Soestdijk in: memo aan Rijksgebouwendienst, november 2005.
- ²⁶ Locatie: Roosterbus. Esther Agricola, 'Een geheime prijsvraag voor Duitse architecten. Opleidingscentrum voor jonge Führers in Soestdijk'; in: Koos Bosma / Cor Wagenaar (red.), *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*. Rotterdam 1995.
- ²⁷ Voor het herstel was Rijksgebouwendienstarchitect Hans Moll verantwoordelijk.
- ²⁸ Bij de overdracht van landgoed en paleis aan de Staat was de inboedel eigendom gebleven van prinses Juliana.

Sterk in restauratie en behoud van het Rijksmonument

www.vroomarch.nl

architectenbureau

Vroom